

Kémia történeti évfordulók

2001. július – augusztus

240 éve, 1761. július 30-án született a franciaországi Bayonneban *Bertrand PELLETIER*. Vizsgálta az arzénsavat, a klórt, az étért, a molibdenitet, a sók kristályosodását kristályhidrátok képződésével. Felfedezte a klórhidrátot. Foszfort állított elő, valamint foszforsavat, foszforosavat, hidrogén-foszfidot. Foszforral dolgozva, egy baleset során súlyos égési sebeket szenvedett. Tanulmányozta a stronciumvegyületeket, a zeolitokat és az ón kloridjait. 1797-ben halt meg.

190 éve, 1811. július 11-én született az angliai Swanseaben *William Robert GROVE*. Izzó platinaszálra vízgőzt eresztve első ízben mutatta ki a víz termikus disszociációját. Bebizonyította, hogy a két ellentétes folyamat, a szén-dioxid reakciója hidrogénnel és a szén-monoxid reakciója vízzel, egyidejűleg megy végbe vörösen izzó platinahuzal jelenlétében. Megszerkesztette a Grove elemet (cink elektród híg kénsavban és platina elektród tömény salétromsavban, porózus kerámiafállal elválasztva), mely az első, viszonylag nagy elektromotoros erőt (1,8-2 V) szolgáltató galvánelem volt. Gázelemeket is szerkesztett, melyeket az első tüzelőszer-elemeknek tekinthetünk. Ezek savas oldatba merülő platinaelektródokból álltak, melyeket gáz vett körül, az egyikben hidrogén, illetve oxigén, a másikban szén-monoxid, illetve oxigén. 1846-ban kimondta az energiamegmaradás törvényét, egy évvel megelőzve Helmholtzt. 1896-ban halt meg.

1811. július 13-án született a skóciai Glasgowban *James YOUNG*. A kőolaj feldolgozásával foglalkozott és az elsők között volt, aki erre a célra kémiai módszereket használt. Eljárást dolgozott ki a nátrium-sztannát és a kálium-klorát olcsóbb előállítására. Megmérte a fehér és a színes fény terjedési sebességét. Anyagilag támogatta Livingstone afrikai expedícióját. 1883-ban halt meg.

180 éve, 1821. augusztus 31-én született a németországi Potsdamban *Hermann Ludwig Ferdinand von HELMHOLTZ*. Fiziológiai vizsgálatokkal foglalkozott. Kimutatta, hogy az erjedéses folyamatok nem mennek végbe az előzőleg, csirátlanírtás céljából többszáz fokra felhevített levegőben. Megadta az energiamegmaradás törvényének matematikai kifejezését. Definiálta a termodinamikában használatos szabadenergiát, vizsgálta a galvánelemeket, levezette a különböző koncentrációjú oldatokba merülő elektródok közti potenciálkülönbség kifejezését, tanulmányozta a csepülő higanyelektrodot a kolloid részecskék felületén, valamint az elektródokon kialakuló elektromos kettősréteget. 1894-ben halt meg.

160 éve, 1841. július 2-án született az oroszországi (tatársztáni) Kazánban *Alekszandr Mihájlovics ZAJCEV*. A Butlerov féle szerkezetelmélet igazolásával és továbbfejlesztésével foglalkozott. Általános módszert dolgozott ki a telített primér alkoholok előállítására savkloridokból, fémek nátriummal redukálva azokat. Számos telített és telítetlen, primér, szekundér és terciér alkoholt állított elő alkil-cinkből aldehidekkel és ketonokkal. Vizsgálta az olefinek képződését alkilhalogenidekből, haloidsav- elvonással nátrium-hidroxid jelenlétében és megfogalmazta az erre érvényes *Zajcev szabályt*. 1910-ben halt meg.

1841. július 30-án született a németországi Hamburgban *Bernhard Christian Gottfried TOLLENS*. Vizsgálta a keményítő hidrolízisét kénsav jelenlétében, meghatározta több szacharid molekulatömegét. Az aldehidek kimutatására és mennyiségi meghatározására kidolgozott eljárását ma *Tollens reakció* néven ismerjük, melynek során bázikus közegben a Cu^{2+} ion vörös színű csapadékká (Cu_2O) redukálódik. Előállította a pentrit nevű robbanószert formaldehidből és acetaldehidből. 1918-ban halt meg.

140 éve, 1861. július 15-én született Debrecenben *GYÖRY István*. A nitrogéntartalmú robbanóanyagok vizsgálatával foglalkozott. Az analitikai kémiában a bromatometria megalapítója volt. A kálium-bromátos mérőoldatot először az arzén közvetlen oxidimetriás meghatározására használta. Érdeklődése a mezőgazdaság felé fordult, szerkesztett egy házi aszalóberendezést, valamint egy vízfürdős, hordozható pálinkafőző üstöt, melyet róla neveztek el. Az ő kezdeményezésére indult meg Magyarországon az óncsomagolású dobozos konzervgyártás. 1954-ben halt meg.

1861. augusztus 19-én született az oroszországi Szentpéterváron *Vjacseszláv Jegorovics TYISCSENKO*. Tanulmányozta az aldehidek diszproporcionálódását kismennyiségű alumínium-alkoxid jelenlétében, melynek során alkohol és (észterezett) sav keletkezik. Ezt ma *Tyiscsenko-Cannizzaro reakció* néven emlegeti a szakirodalom. Foglalkozott a fa kémiájával és nagy tisztaságú reagensek előállításával. 1941-ben halt meg.

130 éve, 1871. július 15-én született a németországi Magdeburgban *Max Ernst August BODENSTEIN*. A kémiai reakciók egyensúlyának és sebességének vizsgálatával foglalkozott. A reakciókinetika egyik megteremtőjének tekintik. Főleg gázreakciókat tanulmányozott: a jód és hidrogén reakcióját magas hőmérsékleten, a hidrogén és klór fotokémiai reakcióját, a foszgén bomlását. A láncreakciók felefedezőinek egyike volt. 1942-ben halt meg.

1871. augusztus 30-án született az újzélandi Spring Groveban *Ernest RUTHERFORD*. Legjelentősebbek a radioaktivitással kapcsolatos vizsgálatai. Kimutatta, hogy a radioaktív α - és β -sugarak más természetűek, mint a röntgensugarak. Soddyval közösen megállapította, hogy ezek a radioaktív elemek spontán bomlása során keletkeznek. Kimutatta, hogy az α -sugarak hélium-atommagok és a vékony fémlemezen való áthatolásukkor fellépő szóródás alapján felállította a planetáris atommodellét. Megvalósította az első mesterséges magreakciót, nitrogénmagnak oxigénné alakítását α -sugarak segítségével. Felfedezte a tórium-emanációt, amely később a radon nevet kapta. 1908-ban kémiai Nobel-díjjal tüntették ki. 1937-ben halt meg.

120 éve, 1881. július 27-én született a németországi Höchstben *Hans FISCHER*. Főleg a porfirin típusú, a vérben, az epében, valamint növényekben előforduló természetes színezékeket vizsgálta. Meghatározta a hemin és a klorofill szerkezetét és megvalósította a hemin szintézisét. 1930-ban megkapta a kémiai Nobel-díjat. 1945-ben halt meg.

110 éve, 1891. július 5-án született az USA-beli Yonkersben *John Howard NORTHROP*. Enzimek (pl. pepszin, tripszin) izolálását és kristályosítását valósította meg. Stanleyvel közösen első ízben izolált tiszta állapotú vírusproteineket. Kristályos állapotban állította elő a difteritisz antitoxinját. Megállapította, hogy az enzimek nukleoproteidok és vizsgálta az enzimreakciók törvényszerűségeit. 1946-ban a kémiai Nobel-díjat kapta meg Stanley és Sumnerrel közösen. 1987-ben halt meg.

100 éve, 1901. augusztus 8-án született az USA-beli Cantonban *Ernest Orlando LAWRENCE*. Magfizikai vizsgálatokat végzett. Feltalálta az atomszerkezeti kutatások, elemátalakítások egyik legfontosabb eszközét a ciklotronnak nevezett részecskegyorsítót. Foglalkozott a sugárzások biológiai és orvostudományi alkalmazásával. A második

világháború idején részt vett a 235-ös uránizotóp izolálásában. 1939-ben fizikai Nobel-díjat kapott. 1958-ban halt meg. Róla nevezték el a 103-as elemet, a lawrenciumot.

80 éve, 1921. július 14-én született az angliai Todmordenben *Geoffrey WILKINSON*. Az átmeneti fémek fémorganikus vegyületeit tanulmányozta. E.O.Fischerrel közösen felfedezték a δ -komplexeket. Tisztázta a ferrocén és több más *szendvicsvegyület* szerkezetét. Megalkotta az első olyan katalizátort, mely homogén fázisban történő hidrogénezést tesz lehetővé (Wilkinson katalizátor). 1973-ban Fischerrel együtt kémiai Nobel-díjban részesült.

1921. július 15-én született *Robert Bruce MERRIFIELD* amerikai biokémikus. Módszert dolgozott ki peptidnek szilárd fázisban történő előállítására, forradalmasítva ezzel a szerveskémiai szintéziseket. Az aminosavakat és azok sorozatos kapcsolásával kapott peptidket oldhatatlan műgyantához kapcsolta. Így valósította meg a bradikinin nevű hormon és a ribonukleáz szintézisét 9, illetve 124 aminosavcsoport egymáshoz kapcsolásával. 1984-ben kémiai Nobel-díjjal tüntették ki.

Zsakó János

A kémiai anyagok az ember szolgálatában

A világegyetemet felépítő nem egészen száz kémiai elem atomjainak végtelen nagyszámú kombinációjából kialakult sok-sok anyagféleség közvetlenül vagy közvetve meghatározza az emberiség létét, fejlődését. Ebben a tanévben szeretnénk azokat a legjelentősebb anyagokat számbavenni, amelyek az emberi lét fenntartásához nélkülözhetetlenek. Ezek az emberi táplálkozást biztosító élelmiszerek, energiatermelésre hasznosítható anyagok, építőanyagok, gyógyászati anyagok stb.

Tápanyagok

Az ember táplálkozásakor az elfogyasztott élelmiszerekből biztosítja az anyagcseréhez, a növekedéshez, a szaporodáshoz, egyszerűen a működéséhez szükséges tápanyagokat.

Az optimális táplálkozás elsődleges célja az egészség biztosítása. Az egészség alatt nem csak a betegség és a fogyatékoság hiányát, hanem a teljes fizikai, szellemi és társadalmi jólét állapotát értjük, amint azt már nemzetközi egyeztetés eredményeként is leszögezték (WHO, 1974). Ezért a táplálkozásnak kiemelt fontossága van az ember szempontjából.

A különböző élőlények táplálkozásigénye nagyon eltérő lehet. Vannak szervezetek, amelyek csak szén-dioxidot, vizet és ásványi sókat vesznek fel (ezek az autotróf szervezetek). Másoknak energiaszolgáltató szerves anyagokat kell felvenniük. Ezek a heterotróf táplálkozású élőlények, amelyek közé tartozik az ember is. Sok egyszerű szervezet, mint bizonyos baktériumok (pl. az *E coli*) saját maguk számára a szükséges aminosavakat, porfirinvázis vegyületeket, koenzimeket képesek előállítani. Az állatok nagy része és az ember erre nem képes, ezért táplálékában a víz és ásványi sók mellett szerepelnie kell az esszenciális aminosavaknak, zsírsavaknak, vitaminoknak.